

**HOMZA, Martin – JESENSKÝ, Miloš –
PALEŇÁROVÁ, Radka (eds.). *Pamätníky
slovenského jazyka, zv. IX., diel 1. Zemské kľúče
v slovenskom jazyku zo 16. až 18. storočia. Bratislava
: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, 416 s.
ISBN 978-80-223-5550-6.***

V rámci projektu APVV, ktorý sa rieši na Katedre slovenských dejín na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave pod vedením prof. Martina Homzu, vyšiel X. zväzok edície slovacík nazvaný **Zemské kľúče**.

Výraz „zemské kľúče“ nebude pre slovenských čitateľov úplne neznámy. V mnohých detských knižniciach v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 20. storočia sa totiž často nachádzala kniha povestí Márie Ďuričkovej *Zemský kľúč*. Táto zbierka povestí a legiend nesie názov podľa jedného z príbehov o hľadačovi pokladov v Tatrách. Mária Ďuričková sa mohla s týmto námetom stretnúť u matičných historikov, ktorí zemské kľúče spomínali (G. F. Belopotocký, F. Sasinek), alebo u Andreja Kmeťa, ktorý v roku 1907 vydal prepis jedného návodu pre hľadačov pokladov. *Spis do Tatár k trom Turňam, ktore leža nad Kežmarkem*. Úspešná autorka kníh určených pre mládež asi v tej dobe sotva tušila, že príbeh zahalený v šate povesti, ktorý rozpracovala a dala mu nádhernú štylistickú a naratívnu podobu, je v podstate len ďalším prepísaním a pretvorením textového tkaniva, ktoré má minimálne päťsto rokov. Zemské kľúče (v slovenskej odbornej literatúre známe ako *spisky*, v nemeckej ako *Walenbücher*, teda „vlašské knihy“, knihy z Itálie) totiž kolovali v karpatskej kotline ako prepisy už od polovice 15. storočia a ako tlače aj v 18. storočí. Prof. Pavol Žigo sa v úvodnej štúdii venuje terminologickému označeniu tohto typu textov a navrhuje pre ne termín *kutacie návody*, veď ak sa zredukuje ich obsah na naratívnu štruktúru či „dej“, ide naozaj o veľmi konkrétne postupy, ako nájsť v krajine prírodné bohatstvo, teda rudy, vzácne kovy a drahokamy. A právom, veď niektoré z týchto textov sú strohé itineráre, ktoré podľa charakteristík krajiny, orientačných bodov či znakov vytesaných v skalách alebo na stromoch vedú hľadačov k bohatstvu. Prof. Žigo ponúka tento termín ako „aktualizované odporúčanie výstižnejšieho spojenia (ako je názov zemské kľúče)“. Ak sa bližšie pozrieme na jednotlivé texty, *kutací návod* vystihuje len jednu, technickú stránku textov pre hľadačov pokladov, ktorí môžu napríklad naraziť v lokalite vrchu Choč na „Zlato jako Brane Zuby, gako Orechy w syweg hljne“ (s. 205). Publikované texty však obsahujú oveľa viac ako konkrétne usmernenia, kde nájsť bohatstvo. Reálne prvky sa tu miešajú s fantastickými, prírodovedné poznatky s prvkami alchymie. V menšej či väčšej miere každý z textov obsahuje aj duchovnú prípravu, zaklínadlá, literárne fragmenty (napríklad odkaz na faustovskú legendu či na legendu o zlatom kráľovi). Ten, ktorému je určený návod, musí odrecitovať stanovené modlitby, pomodliť sa „pátričky“, teda ruženec, vyriečiť rôzne zaklínadlá, splniť isté podmienky a až potom sa môže vydať na cestu za pokladmi zeme. Táto príprava (duchovná i materiálna) mu má pomôcť „otvoriť zem“: spis predstavuje kľúč v konkrétnom i prenesenom zmysle, ktorým

sa to dá dosiahnuť. Preto sa nazdávame, že zemské kľúče sú adekvátnym výstižným metaforickým názvom týchto textových útvarov. Hneď prvý z nich, podľa ktorého je nazvaná celá publikácia, teda *Zemski ključ* (datovaný najneskôr pred poslednú tretinu 17. storočia), ponúka nezvyčajný príklad vrstvenia a prelínania kresťanskej doktríny a predkresťanskej spirituality. Po modlitbe, ktorá obsahuje formulky doteraz používané v modlitbe Anjel Pána, nasleduje svojsky zjednodušené vyznanie viery a zaklínanie, kde sa kresťanský Boh stáva rukojemníkom želaní hľadača pokladov: „Ríkaj takto: stoíme pod rukou Páně, zavazujeme mu Nohi, Ruki, povrazmi modlildeb; Bože nerozvazujeme tebe skrz našich modlildeb, pokud sa nezmiluješ nad nami, čo žádame od tvoj boskej milostí“ (s. 179). Paralelné motívy a formuly nájdeme v zariekaniach, ktoré etnografovia zozbierali ešte v druhej polovici 20. storočia na Kysuciach alebo v moravskom Hrozenkove, teda tam, kde sa ešte začiatkom 20. storočia bežne praktizovala ľudová mágia. Istú myšlienkovú spriaznenosť možno nájsť aj v staroslovanských modlitebno-zariekavacích textoch, zachytených v sinajskom Euchológii (vzniklo v 11. storočí v Macedónsku). Ide o prekvapivé svedectvo faktu, že „zväzovanie“ Boha v modlitbách hľadačov pokladov, choroby (v liečiteľských formulkách) alebo objektu túžby vo formulkách ľúbostnej mágie z Kysúc prežilo stáročia napriek kresťanskému superstrátu.

Oblasť Tatier a Spiša bola oddávna známa svojím nerastným bohatstvom. Ako píše Martin Homza v úvodnej štúdii, nebolo ojedinelým javom, že niektoré rody, ktoré v 13. storočí získavali donácie práve v tejto oblasti, boli *auridatores de Scepus* (darcovia zlata), čiže tí, ktorí platili kráľovi v zlatých hrivnách. Zaoberali sa teda banským podnikaním a neprekvapuje, že hľadačské manuály sa nachádzali a uchovávali práve v archívoch týchto rodov. Kutacie návody sa však zďaleka netýkajú len Spiša. Návody, kde nájsť poklady, pokrývajú „Zem nassu Slowenskú“: Rajec, Liptov, Chočské vrchy, Oravu („Alia Descriptio de Monte Baba“, s vročením 1551), Západné Tatry, tatranské plesá a iné lokality. Niektoré z návodov sú až zarážajúco presné a uvádzajú toponymá, ktoré figurujú aj v súčasných mapách. Pravda, neraz zaúradovala neporiadnosť prepisovačov, takže sa napríklad zo Sivého vrchu v Západných Tatrách stal „Žiwi vrch“.

Nezanedbateľný význam má v zemských kľúčoch alchymistická stopa: jednak sa odrzrkadľuje v tom, že jednotlivé návody uvádzajú alchymistické symboly a značky, ktoré sa nachádzajú v teréne a pomáhajú v navigácii, a jednak vo vyhlásení z tzv. Ripleyho prameňa: hľadanie nerastov „kumsst gest naywetsii krom Alchymii, ktery gest prineseny z Bononii (z Bologne) z Wlach (z Talianska)“. George Ripley bol svetoznámy alchymista pôsobiaci v 15. storočí a práve pod titulom, ktorý nesie jeho meno a má obsahovať list anglickému panovníkovi a pojednanie o kameni mudrcov, sa skrývajú kutacie návody v starej slovenčine. Okrem toho, prvý zachovaný spis, v ktorom sa nachádzajú explicitne datované zápisy o hľadaní pokladov, predstavuje rukopis s názvom *Alchidemia magistri Fredericiae de Ferrea Porta* z roku 1573, ktorý vyšiel v IV. dieli slovacík pod názvom Alchymia magistra Frederika od Železných vrat v roku 2020.

Hľadači pokladov teda mali k alchymistom blízko: podobne ako oni uchovávali v tajnosti „kumsst“, ktorý ich mal priviesť k bohatstvu. Spája ich tajomstvo, veď pre odborníkov a neskôr pre dobrodruhov je „veliké naše tajemství, jak by se sklady zemské

mohly otvoriť“. Hľadač alebo ten, „kterí ví“ a postupuje podľa rád spisov – napríklad podľa prvého návodu má mať pri sebe liečivé byliny „opitnik, zeme klúč (zrejme zemežlč), kardo benedikt menší a jaloviczove (borievkové) zrnko“, – nájde rôzne cenné rudy či drahokamy. V niektorých prípadoch sú v súvislosti s výsledkom návody veľmi konkrétne – hľadač nájde na danom mieste „brunatny Krisstal, drahe kameni Topazius, Rubin“ (s. 215) a iné drahokamy, inokedy návod zostáva tajomný a veľmi všeobecný: v lokalite pri Sklených Tepliciach „nagdess dobre Zbožj“ (s. 202), pri Bodiciach „nagdess že mužess mnoho Lidi podle sobe chowati“ (s. 284). No keďže zem sa štedro otvára a dáva sa zadarmo, autori spiskov vždy kladú hľadačom na srdce, aby i oni boli štedrý a veľkorysí k núdzným a chudobným. A tak tí, čo nájdu hojnosť zlata „gako hrach, jako Bub“, sa musia podeliť: „to same mužess brati, a na chude nezapomjneg“ (s. 205), byť úprimný a priamy: „toliko falessne nemysli“ (s. 202).

Ako v prípade predchádzajúcich dielov aj táto edícia slovacík je pripravená na vysokej odbornej úrovni a vďaka interdisciplinárnemu vedeckému tímu sa pred laickým i odborným čitateľom otvára bohaté dedičstvo textov, ktoré sú dokladom vývoja slovenského jazyka, sveta predstáv súdobého človeka, príkladom medziliterárnej komunikácie (podobné texty napísané po latinsky, nemecky a poľsky kolovali na slovenskom území od 15. storočia). Veľký prínos predstavuje už spomínaný interdisciplinárny prístup zostavovateľov a autorov štúdií, veď na publikácii sa autorsky podieľali historici (Miloš Jesenský, Radka Palenčárová, Martin Homza), jazykovedec (Pavol Žigo), ale aj antropológ Andrej Mentel. Okrem špičkového technického spracovania má však táto publikácia jedinečnú zásluhu v tom, že sú v nej spracované aj tie texty, ktorých originály sú z rôznych dôvodov nedostupné. Vďaka tímu autorov teda zemské kľúče prežili do 21. storočia a zdá sa, že sa vedia prispôsobiť duchu času – spoločnosť Creative planet totiž pripravuje na základe týchto spisov zo 16. až 18. storočia aplikáciu pre smartfóny a tablety, vďaka ktorej budú môcť novodobí hľadači kráčať po stopách svojich predchodcov.

Stanislava Moyšová